

КРІЗЬ ВІКИ

Підляштя, де українці стали сусідами поляків і білорусів, це – кажучи словами молоді поетеси Євгенії Жабінської – „земля людей з добрим поглядом сумних очей”, і водночас це земля людей з розколотою душею, з невизначеним національним почуттям. Розколотий і сам край – на Південь, розтросчений виселенням 1947 року, і на Північ, про яку майже всі забули, що там також, аж до північних берегів Нарви, живуть українці. А поміж ними плине Буг. Колись його течія сполучала цю землю з Берестям, Волинню і Галичиною, а тепер розділяє.

Уже сама назва регіону наголошує його пограничне положення – „під ляхами”, тобто в сусідстві поляків. Назва ця виникла зрештою досить пізно, бо в документах з'являється щойно наприкінці XV століття, коли територія ця належала до Великого князівства Литовського, межуючи з Мазовшем. Отже, не була це назва етнічного характеру, а вживалась на означення найзахідніших земель, завойованих Литвою протягом XIV століття. На початку XVI століття створено з цих земель окреме однойменне воевідство, що закріпило вживання цієї назви.

Дзвіниця в Кліщелях. 1709 р.

Під сучасним Підляштям розуміємо територію, яку більшою чи меншою мірою заселяють українці – південно-східну частину Білостоцького воевідства, Білопідляське воевідство і частини Сідлецького, Холмського і Люблінського воевідств, що межують з ним. Це територія, що приблизно відповідає західній частині історичної Берестейської землі (Берестейщини), яка в X столітті ввійшла до складу Київської Русі.

Поєднана етнічними, географічними й політичними зв'язками з Волинню, Берестейщина разом з нею ділила всі злети і падіння староукраїнської державності („княжої доби”). Про найдавнішу історію цієї землі більше можемо довідатися з археології, ніж з писаних джерел – перша літописна згадка про Берестя належить щойно до початків XI століття, про Дорогичин – до середини наступного, про Більськ – до половини XIII століття. Зрештою про XIII століття на Берестейщині завдяки Галицько-Волинському літописові знаємо порівняно багато. Ця північна окраїна, яка в попередньому столітті поділялася навіть на окремі удільні князівства (Берестейське й Дорогичинське), стала територією таких, важливих для цілого Галицько-Волинського князівства, подій, як хоч би коронація князя Данила Романовича на короля Русі, проведена 1253 року в Дорогичині.

Поет Іван Киризиук у „Слові про Батьківщину” так схарак-

теризував значення цього найдавнішого періоду підляської історії: „Кожен народ має свої святощі, що мов невисихні джерела, кшталтують його душу, характер, долю. На долі кожної людини в цьому краю відбилися невидимі сліди Київської Русі”.

Цей бо період не тільки накреслив основний ескіз теперішньої етнічної мапи Підляштя й Полісся, але утривалив вживання стосовно околиць Берестя, Дорогичина чи Більська назви Русь (Підляська Русь) і після падіння Галицько-Волинської Русі. Руською країною були ці околиці не тільки для литовських князів Кейстута і Ягайла (документ 1379 р.), а й для польського (мазовецького) князя Болеслава, який у 1440–1444 роках зайняв Дорогичин з Більськом, прийнявши титул князя Мазовецького й Руського.

Сучасного вигляду етнічна мапа Підляштя почала набирати на зламі XIV–XV століть, ко ти на захід від Дорогичина, Сім'ятич і Більська виникли численні поселення дрібної польської (мазовецької) шляхти. Згодом на Підляшші з'явилися білоруси, які колонізували землі на північ від Нарви (XVI ст.), а на південному її березі просунулися аж до річки Наровка (початок XVII ст.).

Містячись далеко від великих культурних і релігійних українських центрів, Підляштя, особливо після нищівних воєн середини XVII століття,

які економічно підтягли міщанство, основну силу місцевого національного й релігійного життя, властиво не жило, а животіло, щораз більше поступаючи під польський вплив. Полонізувалися окремі села і міста на західних окраїнах української території. Уже в першій половині XIX століття українське населення Дорогичина (як уніати, так і православні) загалом уживало польської мови, у Більську по-українському говорили лише в родинному колі.

Власне XIX століття і роз'єднало Підляшшя. Його південна частина (на лівому березі Бугу) лишилася тоді в складі Королівства Польського, а північна – безпосередньо в Російській імперії. З цієї ж причини різними дорогами пішли події в житті Церкви і різний був її вплив на національні орієнтації місцевих жителів.

На Північному Підляшші на 1800 рік проживало приблизно 40 тисяч українців (38 тисяч уніатів і 2 тисячі православних). У 1839 році унію було тут ліквідовано і все населення віддано під духовний нагляд російської Православної Церкви. У деяких парафіях були з цієї причини конфлікти, але в основному скінчилося це без якихось значних потрясінь.

Інакше сталося на Південному Підляшші, яке під церковним оглядом належало до Холмської єпархії. Тут російський уряд вирішив ліквідувати унію, щойно в 60-х роках, після польського Січневого повстання. Спершу це мало характер „відлатинізування” церковних обрядів, але невмілість і брутальність таких спроб відштовхнули населення, яке почало чинити дедалі більший опір. І нічого тут не змінила остаточна ліквідація унії в 1875 році, що супроводилася введенням до підляських сіл війська для упокорення „упорствуючих”

(„затятих”), кривавими сутичками, жертвами. Ось як український фольклорист і письменник Микола Янчук запам'ятав і через багато років описав картину навернення на російське православ'я в його рідному підляському селі Корниці: „...Коли було складено офіційний акт про остаточне скасування унії, і від уніатів зажадали за допомогою військової екзекуції підписати, що вони зрікаються унії, наші корничани на чолі з церковним старостою, себто моїм батьком, відмовились підписати цей акт, після чого почалася оргія знавісних властей... Почали сікти усіх підряд, одних засікли на смерть, других відливали водою і знову сікли, аж поки примусили погодитися, третіх, у тому числі й мого батька, сотнями відправляли в тюрму, не раз безуспішно висікаючи їх, а їх майно віддавали на розграбування козакам. Мій батько сидів спочатку у більському (радивилівському) тюремному замку... потім його перевели в Брест-Литовську фортецю (там він захворів і невдовзі помер. – Ю.Г.)... Його односторонні відправили на заслання, звідки вони вже не повернулися”.

Частина населення змирилася, частина користувалася послугами православних священників лише з konieczності, а інші взагалі відмовлялися від будь-якого контакту з Православною Церквою. Колишні уніатські священники або прийняли православ'я, або повтікали до Галичини, тому „затяті” почали звертатися до римокатолицького духовенства. Таку ситуацію та її далі наслідки сповна використали тоді й у наступні десятиріччя у своїх національних цілях польські духовні й світські діячі. Польська римокатолицька ієрархія почала згодом навіть беатифікаційний процес

замордованих козаками в 1874 році „упорствуючих” – В.Леонюка та інших „підляських мучеників”. Після 1905 року десятки тисяч підляшан перейшли на римокатолицизм, поступово полонізуючись. Ще в середині 40-х років на Південному Підляшші траплялися групи й цілі села т.зв. „калакутів” – етнічних українців, колишніх уніатів, що говорили ще українською мовою, але були вже римокатоликами з польською національною свідомістю.

Навпаки, на Північному Підляшші процес полонізації, зокрема по селах, був припинений, однак і тут не склалися кращі умови для формування серед місцевого населення української національної свідомості, бо ж російська, як цивільна, так і церковна влада робили все, щоб русифікувати його.

Загалом у XIX столітті Підляшшя стало ареною польсько-російської боротьби, і то не лише за територію, а й за душі місцевого українського населення. Кожна зі сторін мала свої успіхи і невдачі, але завжди в програші були власне українці. А саму цю землю і всіх, хто на ній живе, відтоді отруєно релігійною і національною нетолерантністю й ненавистю.

Коли поляки боролися за свою волю, їхнім противником була Росія, яка серед інших знарядь гноблення і „обрусенія” завойованих націй використовувала Православну Церкву. Отже, й ненависть поляків до російського загарбника переносилася на Православну Церкву, а відтак і на всіх православних. Тож коли по ліквідації унії підляські українці стали православними, а російський уряд почав посилену русифікаторську акцію з сильними антикатолицькими акцентами, це стало приводом до взаємної ворожнечі. Власне ця ситуація,

у сполученні з давнішими, може, не такими гострими антагонізмами, при повсюдно низькій культурі суспільно-політичного життя спричинилася до наростання католицько-православного конфлікту, який свого апогею сягнув у період другої світової війни, одразу після неї вилившись у взаємне кровопролиття.

Оскільки на Підляшші в ті роки не існувало українського збройного підпілля, домінувати стали підпільні польські формування, що тероризували й мордували (особливо відділи, пов'язані з крайніми націоналістичними організаціями) українське населення, намагаючись змусити його до „репатріації” в СРСР.

Довело це до ще більшого поглиблення взаємного антагонізму між поляками (католиками) і православними (без огляду на їхню національну належність), породжуючи в цих других відчуття постійної загрози від польських „м'ятежників” („бунтівників” – це окреслення закріпила ще російська пропаганда після Січневого повстання 1863 року). І нині поведінка багатьох, уже демократичних, обранців польського народу, як хоч би міських радних скликання 1990–1994 років у Більську, лише підтверджує стереотип поляка, ворога всього, що православне, – байдуже українське воно чи білоруське. І як раніше, в такій загальній атмосфері пропадають голоси людей совісних і розсудливих.

Друга болюча проблема міжнаціонального сусідства на Підляшші, зокрема Північному, що постала вже в ХХ столітті, – це стосунки з білорусами. Коли ця територія ввійшла в 1919 році до складу Польщі, місцеве населення властиво ще не мало кристалізованої національної свідомості, що полегшило новій

владі всілякі маніпуляції з метою будь-що протидіяти українським тенденціям. Це якнайбільше припало до вподоби білоруським діячам, які побачили тут несподівану нагоду „приростити” свою національну територію.

Дуже відмінна ситуація склалася на Південному Підляшші, яке тяжіло до Холмщини й врешті розділило її історичну долю. Національна свідомість населення тут була вища. Цьому, зокрема, сприяла діяльність у 1917–1918 роках Союзу визволення України, який створив центральну українську установу Південного Підляшшя – Українську громаду в місті Білій. Діяла Шкільна рада, що за два роки розгорнула мережу українських шкіл. Виходило перше українське періодичне видання на Підляшші – тижневик „Рідне слово”. Створене в Білій видавництво випустило „Календар Української громади” на 1918 рік і кілька книжок.

Український національний рух був доволі сильний тут і в 20-ті роки (діяльність Товариства „Рідна хата” та ін.), але його послідовно придушувала польська влада. Символом ставлення до українців стало масове знищення православних храмів на Південному Підляшші й Холмщині в 1938 році.

Під час німецької окупації (1939–1944 рр.) українські діячі змогли використати деякі нові можливості для розвитку шкільництва, кооперативів, у церковній ділянці. Українськими центрами на Південному Підляшші були тоді Біла й Володава. Українськість краю підірвали в 1944–1946 роках терор польського підпілля й примусова репатріація українського населення до УРСР, а остаточно її було ліквідовано в 1947 році, коли в ході операції „Вісла” 25–30 тисяч позоставалих українців вивезено на північні терени Польщі.

З 1956 року на Південне Підляшшя, переважно в околиці Володави, повернулося кільканадцять тисяч чоловік і там зажеврило було українське життя. Проте через недостатню національну свідомість і заляканість поворотців, в умовах співжиття з масою неприхильно настроєного до українців польського населення воно так і не змогло розвинути. Характерні серед цих людей настрої висловила українка, що повернулася до підляського села Хворостита (її слова навела газета „Наше слово” в 1959 році): „Ми живемо в Польщі і не хочемо, щоб наші діти відрізнялися від оточення, бо маємо з цього гіркі спомини. Тому не треба нам ніякої української школи. Ми вже зле зробили, що за окупації признавалися до своєї національності”. Абсолютну більшість цих поворотців та їхніх нащадків поглинула в наступні десятиріччя, уже на рідних, але не своїх землях, асиміляція. Чи не єдиною ниточкою, яка лучить ще тамтешніх українців з предківською традицією, є Православна Церква (діють кілька парафій Білопідляського деканату Люблінсько-Холмської єпархії). До зроблених останнім часом скромних спроб відродити організовані форми українського життя належить заснування 1985 року у Володаві гуртка Українського суспільно-культурного товариства, а 1991 року в Голі – товариства, що опікується створенням музею просто неба.

Отже, єдиною в масштабі цілої Польщі українською етнічною територією, якої не знищила злочинна акція „Вісла”, залишилось Північне Підляшшя в складі Білостоцького воевідства, де влада не „помітила”, що місцеві православні – то не лише білоруси, а й українці. Можна сказати, що

й самі ті українці цього „не помітили”, звикаючи помалу до назви „білоруси”. Це нове означення, як і кількадесятирічна діяльність Білоруського суспільно-культурного товариства (БСКТ), нічого істотного в їхньому житті не змінили. Всі далі говорять по українському (або ж перейшли на польську мову, зокрема по містах), співають українських пісень (якщо взагалі ще співають) і по-старому сміються з дзekaючих „литвинів” (справжніх білорусів). Щонайбільше пішлють дитину на навчання в школі білоруської мови (шкіл тих щораз менше) або почитають білоруську газету „Ніва”.

Однак хвиля нонконформізму, яка розлилася по Польщі в 1980–1981 роках, захопила і це забуте й занедбане, але ще не втрачене Підляшшя. З’явилися тут молоді люди – учні середніх шкіл, студенти, яких перестала тішити ця забава в „білорусів” і які почали настирливо шукати відповіді на Шевченкове „чиї сини, яких батьків”. Вони звернулись до свого справжнього національного коріння, прилюдно заявляючи, що належать до українського народу. Відгук був спочатку невеликий, але з часом щораз більше людей вирішувало покінчити з втовкмачуваними їм стільки часу стереотипами „православного поляка” чи „білоруса”.

Не могло це, однак, не викликати невдоволення й спроб протидії як з боку старого БСКТ, так і новостворених організацій, об’єднаних нині в Білоруський союз. Є це для них тим більша загроза, оскільки населення на етнічно білоруській території за післявоєнні десятиріччя дуже спольщилось і основні свої зусилля білоруські діячі увесь цей час концентрували на україномовних теренах над Бугом і Нарвою. Тож кожний

успіх українського руху є водночас ударом для білоруського руху взагалі. Тому у всіх засобах інформації – тижневику „Ніва”, місячнику „Czasopis” („Часопис”) і білоруських радіопередачах – вони повели настирливе й часто неперемірливе в способах поборювання підляського українства.

Поляки реагують набагато спокійніше. Відгуки в польській пресі загалом позитивні, хоч і тут бувають такі інциденти, як 1990 року з „Кур’ером Подляським”. Тодішній заступник головного редактора надрукував під своїм прізвиськом пасквільну статтю сумнозвісного україножера Е.Пруса про „антипольські затії українських націоналістів”, додаючи при цій нагоді, що хочуть вони забрати собі й південну частину Білостоцького воєводства, де також живуть українці. Чи когось його стаття перелякала, важко сказати, відомо натомість, що деяким українцям нагадала про їхню справжню національність.

Нині українська національна активність зосереджується на Північному Підляшші, де основним центром є Більськ. Перші організовані вияви українського національного пробудження тут припадають на 1982 рік. До того часу українські акценти зводилися властиво до літератури – віршів, писаних місцевими українськими, більш або менш архаїчними, говірками. Уже в 70-х роках з’явилися поетичні публікації Івана Киризиюка, Софії Сачко, Ірини Боровик. Друковані вони переважно на сторінках білоруськомовних видань – білостоцького тижневика „Ніва” і „Беларускага календара”, бо їхні редактори все, що могли, підводили під поняття „білоруські діалекти”. Від 1983 року почав з’являтися в Більську щорічний поетичний

альманах „Наш голос”. У п’яти випусках його надруковано вірші майже двадцяти молодих підляських поетів, які писали українськими говірками або літературною мовою. Відтоді їхні твори часто можна було бачити на сторінках українських видань у Польщі („Наша культура”, „Наше слово”, „Український календар”).

У 1983–1990 роках молодь проводила щорічні рейди „Підляшшя” й „Надбужанська земля”, організувала по селах зустрічі для освідомлення місцевого населення, влаштовувала концерти з нагоди Шевченкових роковин. З українською піснею почали приїжджати на Підляшшя українські колективи з різних сторін Польщі, фольклорні ансамблі з Підляшшя стали учасниками українських фестивалів у Сопоті. Підляські поети брали участь у конкурсах молодих творців української культури, які організував гурток УСКТ у Кракові – переможцем другого з конкурсів у ділянці поезії стала Євгенія Жабінська (1988р.). Одне слово, Підляшшя повернулося на карту української національної культури.

Ось іще кілька записів з літопису найважливіших подій українського відродження в краї. 1983 року почали підпільно виходити в Більську українські брошури й журнали. Крім „Нашого голосу”, варто згадати журнал „Основи” (4 випуски в 1987–1989. рр.), а також польськомовний місячник „Круг” („Круг”), що видавався в 1989–1990 роках. Серед книжкових публікацій переважала історична тематика (історія регіону й України), а також поезія.

У 1985 році було відновлено діяльність гуртка УСКТ у Кліщелях, а в наступні два роки створено чергові гуртки в

Черемусі, Більську, Гайнівці й воевідському Білостоці, де живе багато вихідців з-над Бугу і Нарви.

Перші, частково демократичні, вибори до польського парламенту 1989 року дали підляським українцям нагоду й можливість перейти від культурницьких до політичних форм діяльності. У Більському виборчому окрузі українським кандидатом до сейму став Богдан Мартинюк з Варшави, голова Громадської комісії опіки над пам'ятками церковного мистецтва, який набрав кільканадцять тисяч голосів.

1989–1990 роки принесли великі зміни в організоване життя українців у Польщі. Були вони пов'язані передусім з відходом комуністів від влади. УСКТ, досі фінансоване й контрольоване Міністерством внутрішніх справ, перейшло під опіку Міністерства культури і мистецтва. Виникло тут Бюро у справах національних меншин, яке займається передусім наданням фінансової допомоги для культурних починань національних організацій. Навесні 1990 року відбувся український з'їзд, на якому замість УСКТ утворено Об'єднання українців у Польщі. В грудні того ж року на основі чинних уже гуртків виник Підляський відділ ОУП.

1990 рік – це також вибори до міських і гмінних самоуправ. На Підляшші виникли українські виборчі комітети. Найбільшого успіху було досягнуто в Більській гміні, де вайтом став молодий український діяч Юрій Ігнатюк.

Наступного року відбулись чергові парламентські вибори, у яких кандидатами від української громади Північного Підляшшя були Микола Рощенко і Юрій Ігнатюк. Вийшло перше число кварталника (тепер двомісячник) „Над Бугом і Нарвою” (головний редактор

Микола Рощенко), а Білостоцьке радіо почало регулярно транслювати передачу „Українська думка”, яку веде Юрій Місіюк (тепер спільно з Євгеном Рижиком).

1992 року на основі гуртків Підляського відділу ОУП постала окрема організація – Союз українців Підляшшя (перший голова – Юрій Ігнатюк).

Тим часом зміни політичної ситуації відбувались не тільки в Польщі. Започаткована в СРСР „перебудова” уможливила нав'язання широких контактів з Україною. Публікації про Підляшшя з'явилися в українських часописах, учасниками підляських рейдів стали й студенти з України. З 1989 року на Підляшшя часто приїжджають українські художні колективи (першим була студентська „Горина” Інституту культури в Рівному, з якою приїздив і журналіст „Пам'яток України” Олександр Неживий), а в Україні виступають підляські аматори.

Завдяки співпраці, зокрема з Волинню, можливим стало проведення в 1991–1993 роках трьох фестивалів української культури на Підляшші (у Мельнику над Бугом – двічі й у Більську) з участю численних фольклорних і молодіжних колективів з України.

Здобуття Україною самостійності ввело підляське українське життя в новий контекст. У 1993 році Більськ відвідали представники незалежної України. Гостем III Фестивалю української культури на Підляшші „Пудляська осень” був посол України в Польщі Геннадій Удовенко.

Найважливішою подією минулого, 1994 року, треба назвати запровадження навчання рідної української мови в одній з початкових шкіл у Більську з участю близько сотки дітей. З нового, 1995/96

шкільного року таке навчання розпочалося ще в двох початкових школах – у Більську й осаді Черемуха.

Наприкінці минулого року виник у Білостоці, де живе багато вихідців з Північного Підляшшя, відділ загальнопольської організації Союз української незалежної молоді.

29 жовтня 1995 року підляські українці мали змогу переглянути першу телепередачу своєю рідною мовою. Передбачається, що такі двадцятихвилинні передачі, підготовлені місцевими українськими журналістами з участю редакції „Кур'єра воевідств” Польського телебачення, стануть щомісячними.

Як бачимо, з кожним роком помітний поступ українського руху на Підляшші. Колись українське населення Підляшшя духовно животіло, ізолюване не лише від України, а навіть і від інших українських громад у Польщі. Тепер виник тут живий осередок культурного й національного відродження.

Очевидно, що нині український рух на Підляшші поряд з успіхами має багато проблем. Це спричинене як браком достатнього досвіду його молодих діячів, так і загальною економічною ситуацією, що обмежує розбудову організаційної структури, видавничу й культурну діяльність. Дається взнаки й інертність загалу населення, яке ніколи досі не мало змоги самостійно реалізувати свої матеріальні й духовні потреби, тож і зараз часто чекає Бог зна чого.

Все ж таки Підляшшя перестало бути простором, де кожний, хто тільки захоче, може гуляти й ловити до свого мішка національно несповідомих і беззахисних русинів-українців.